

Atsigręžiant į lietuvių liaudies dainų skelbimo ištakas

B R O N Ė S T U N D Ž I E N Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Svarstant ikirašytinės ir rašto kultūros santykių istorinę refleksiją siekiama nuodugniau aptarti rašto sąlygomis atsirandančias neįprastas dainuojamajai tautosakai, kaip procesui, būsenas. Gerai žinoma, kad rašto kultūra dažniausiai pagrįstai yra reflektuojama kaip neabejotinas kultūros pažangos rodiklis. Šio kultūrinio vyksmo palankių vertinimų akiratyje savaime atsiduria ir vėlesniais rašto istorijos tarpsniais prasidėjęs liaudies dainų užrašinėjimas bei spausdinimas. Abu fiksavimo būdai Lietuvos kultūros istorijoje yra vienalaikiai reiškiniai, tačiau jau pradiniam etape (nuo XVIII a. vid. iki XIX a. pr.) ypač išauga liaudies dainos sklaidos spausdintu žodžiu reikšmė. Straipsnyje siekiama persvarstyti, iš naujo interpretuoti, kokioje sociokultūrinėje erdvėje kristalizavosi šis naujasis liaudies kūrybos sklaidos būdas, kokius tikslus turėjo pirmieji liaudies poezijos skelbėjai ir kaip jiems pavyko juos įgyvendinti, žvelgiant iš didelio istorinio nuotolio – dabarties laiko. Dėmesys koncentruojamas iš esmės į vieną lietuvių dainų raštijos pradžios aspektą – kaip ir kodėl pasikeičia liaudies dainos būvis, jai tapus spausdintu šaltiniu. Šiai problemai gvildinti pasitelkiama analitinė hermeneutinio pobūdžio interpretacija.

RAKTAŽODŽIAI: raštas, sakytinė tradicija, spausdinta daina, komunikaciniai pokyčiai, Liudvikas Rėza.

ĮVADINĖS PASTABOS

Kalbą apie liaudies dainos integraciją į rašto kultūrą pravartu pradėti nuo lietuvių rašto priešistorei svarbių sociokultūrinių kontekstų, turėjusių lemiamos įtakos aštuonioliktojo šimtmečio šviesuomenės posūkiui į liaudies kūrybą – naujai atrastą poezijos atsinaujinimo šaltinį. Nekvestionuojant visuotinai pripažintos didžiulės dainų leidybos reikšmės nacionalinei kultūrai, į svarstymų lauką įtraukiami su liaudies dainų perkėlimu į knygas susiję problemiškesni atvejai, leidžiantys spręsti, kokias netektis patiria skelbiama raštu liaudies daina, ištraukta iš gyvosios dainuojamosios tradicijos. Natūraliai iškyla ir klausimas, kaip ir kokiomis teisėmis (galioimis) disponuoja dainų skelbėjai, tarp jų ir pirmieji. Pastarasis rakursas jau savaime provokuoja neapeiti pirmojo lietuvių liaudies dainyno, parengto ir 1825 m. išleisto

Liudviko Rėzos, kaip ypatingo atvejo mūsų dainų skelbimo istorijoje, turint galvoje nesumažėjusį šio rinkinio kultūrinį svorį iki dabar, taip pat šį rinkinį lydinčias diskusijas dėl kai kurių dainų ar jų motyvų autentiškumo. O pati intencija pasigilinti į lietuvių liaudies dainų beveik dviejų šimtų metų skelbimo istorijos pradžią nėra kokia nors nauja mintis; straipsnio autorei rūpėjo tiesiog akcentuoti mažiau dėmesio sulaukusią spausdintos lietuvių dainos naują situaciją – jos įsiterpimą į knygų pasaulį paryškinti kaip naują sakybinei kultūrai¹ reiškinių, inicijuotą rašto, ne vienu aspektu gana svetimo liaudies dainos prigimčiai. Dėl to straipsnyje nekartojama tiek paskirai, tiek sistemiskai jau ne kartą pristatyta lietuvių dainuojamosios tautosakos istoriografija, kurioje pateikiama informacija apie intensyvią dainų šaltinių leidybą, pradedant nuo ankstyviausių jos apibendrinimų tiriamuosiuose darbuose (Niemi 1996: 98–165; Biržiška 1919; Apybraiža 1963 ir kt.) ir baigiant lig šiol tęsiamais kiekvieno dainų žanro spausdintų šaltinių pakomentavimais *Lietuvių liaudies dainų katalogo* knygoje (1972–2010) bei *Lietuvių liaudies dainyno* tomuose (1980–2007). Kur kas aktualiau akiratyje turėti naujausias interpretacijas bandant pristatyti baladžių istoriją sakinės ir rašytinės tradicijų sankirtų aspektu (Liugaitė–Černiauskienė 2018), taip pat ir aprėpiančias plačią lietuvių liaudies muzikos tradicijos kaitos panoramą nuo XX a. pradžios iki nūdienos bei liudijančias ir pasaulinę balso fiksavimo patirčių kaitą „nuo žodžio iki garso įamžinimo“ (Nakienė 2016: 26–29, 66).

IŠ RAŠTO ISTORIJOS BE FOLKLORO

Istoriškai naują situaciją – rašto kalbos išplitimą, rašymo bei skaitymo patirtis šiandien ne visada suvokiame kaip ilgą ir sudėtingą istorinį procesą. Rašto istorijos ištakos Vakarų Europoje veda į ankstyvuosius viduramžius². Kai kalbame apie šią kultūrinę inovaciją, ji savaime verčia matyti ne tik krikščionybės vaidmenį plečiantis raštingumo horizontams, bet pastebėti ir kitą svarbią to meto sociokultūrinę

1 Straipsnyje terminai *sąlytinė kultūra* ir *sąlytinė tradicija* vartojami kaip *ikirašytinės kultūros* ir *ikirašytinės tradicijos* sinonimai.

2 Šiuolaikiniai istorikai, remdamiesi europine viduramžių kultūros tyrimų patirtimi, iš naujo gilina šį sudėtingą tūkstanties metų procesą, siekdami tiksliau apibrėžti jo periodizaciją, sykiu pripažindami, kad bet kuris periodizavimas bus iš dalies sąlygiškas. Viduramžių pradžia siejama su IV–VI a. istoriniais įvykiais, o pabaigą liudijantys procesai išvelgiami XVI a., nors iš karto daroma ir išlyga – pagal agrarinės visuomenės tyrimus „ilgieji Viduramžiai“ prasitęstų net iki XVIII a. pabaigos. Šios epochos charakteristikoje pabrėžiama „ypatinga religijos reikšmė, dvasinių ir pasaulietinių reiškinių susipynimas“, tarp kitų apibendrinimų mums ypač aktualus priminimas, kad „egzistavo rašytinės ir žodinės, kodifikuotos ir paprotinės teisės derinys“, o rašto kultūrai atstovavo „siauras kultūrinis elitas“ (Petrauskas 2001: 753–758). Kai kurie viduramžių laiko tyrimų autoritetai kalba net apie „ilgus, labai ilgus viduramžius, kurių pagrindinės struktūros plėtojasi nuo III a. iki XIX a. vidurio“ (Le Goff 2003: 17).

aplinkybę – visuomenės luominę struktūrą, pristabdžiusią raštingumo visuotinę plėtrą. Informacija apie viduramžiais Vakaruose klestėjusią aukštųjų (kilmingųjų) luomų kultūrą žinoma iš jų raštingojo sluoksnio gana gausios įvairios raštijos, literatūrinės kūrybos. Tuo tarpu liaudiškoji kūrybinė mintis į šį rašytinį diskursą prasiskverbia labiau netiesiogiai, nors neabejojama, kad anuomet turėjo vežėti sakytinės kūrybos formų įvairovė. Tačiau ši žodinių paveldą, kiek absoliutinant, yra negrįžtamai nusinešusi amžių upė, o klestėjęs folklorinis pasaulis šiandien paprastai jau tik atsekamas iš numanomų jo jungčių su autorine literatūrine kūryba, plitusia raštu. Ne veltui medievistai dėl miglose panirusio sakytinės ir rašytinės kultūrų santykio viduramžiais nūnai taupiai dalijasi įžvalgomis, gerai suvokdami, kad anuomet didžioji gyventojų dalis ne tik kad buvo neraštinga, bet ir palikta be raštingųjų dėmesio, be jokio rašytiniu žodžiu perduoto „kultūrinio archyvo“ (Gurevičius 1989: 34). Dėl to ilgainiui pagrįstai tikėtasi aptikti kokių nors liaudies kūrybos bei pasaulėvokos atšvaitų, išspaudusių aukštesniųjų sluoksnių, ypač dvasininkų, raštijos pavelde. Ryškų anuometinės visuomenės pasidalijimą į kilminguosius ir nekilmingus (prasčiokus) savo ruožtu dar labiau įtvirtino žmonių skirstymas pagal raštingumą. Buvimas raštingu (*litteratus*) ir beraščiu (*illitteratus*) reiškė dar ir papildomą socialinės atskirties rodiklį – antrasis terminas, kaip žinoma, turėjo nepilnavertiškumo atspalvį. Tačiau, žvelgiant iš kultūrinio atskaitos taško, šio pobūdžio skirtis ankstyvuju viduramžių laikotarpiu, kaip teigia jo ekspertai, iš tikrųjų turėjo būti nežymi, nes klostėsi gana specifinė kultūros situacija. Knygų, rašto kultūra dar regimos tarsi salelės sakytinės komunikacijos jūroje³; net tarp dvasininkų pasitaikydavę ir mažaraščių ar netgi ir visai neraštingų asmenų, todėl ir linkstama apibendrinti, „kad rašto atstovai nebuvo visiškai laisvi nuo sakytinės kultūros, kaip ir pastaroji – nuo knyginės“ (Гуревич 1990: 161, 1981: 20–25). Šiandien mus turėtų vien stebinti, kad sakytinės tradicijos patirtys, atsiradus knygomis, dar ilgai savaip veikė net ir raštingųjų naudojimąsi jomis. Ne be reikalo sakoma, kad viduramžių laikais būta ypatingo santykio su užrašytu žodžiu: knyga laikyta ne tik informacijos šaltiniu – į ją žiūrėta ir kaip į stebuklingą, maginės paskirties priemonę⁴. Skaityta tik balsu,

.....

- 3 Pavyzdžiui, kaip teigia šveicarų istorikas medievistas Paulis Zumthoras, XV a. pabaigoje iš penkiolikos milijonų Prancūzijos gyventojų skaityti mokėjo tik apie keturiasdešimt tūkstančių žmonių (Зюмтор 2003: 37).
- 4 Su knyga buvo buriama (beje, net šiandien kartais dar žaidžiama, kai atsitiktine tvarka pasirinktame knygos, ypač poezijos, puslapyje ar eilutėje ieškoma kokio nors lemtingo sau ženkle), taip pat tikėta, kad uždėjus ją ant galvos galima išgydyti žmogų, – tokia knygos galia aiškinama jos prigimtinio šventumo, siejamo su visa lemiančia, svarbiausia knyga – *Šventuoju Raštu*. Įdomu, kad viduramžiais maginę funkciją turėjo net chartija – pergamentas be jokio teksto, jei tik prie jo būdavo prikabinamas antspaudas, kuris įgydavo tokią pat reikšmę, kaip ir įrašytas jame tekstas, – pastarojo galėjo ir nebūti, užteko jį pasakyti žodžiu (Гуревич 1981: 19). Vytautas Ališauskas, svarstydamas apie šventojo Brunono nužudymą (1009), teigia, jog didžiulį pasipriešinimą tarp vietinių gyventojų sukėlęs būtent *Psalmyno* skaitymas – „kas visai neidentifikuojama su jų

garsiai ir paprastai didesniai klausytojų, tarp jų ir beraščių, būreliui (Гуревич 1990: 20). Dabar mums įprastas skaitymas tik akimis, kaip spėjo XX a. antrosios pusės medievistai, nebuvo žinomas iki pat XV a.; net ir išsilavinę žmonės patys sau skaitydavo tekstą garsiai – teksto prasmė ir perduota tik balsu (Зюмтор 2003: 36–37). Nors iš tikrųjų, kaip rodo naujausi tyrimai, tiksliai periodizuoti skaitymo būdo pokyčius taip pat nėra lengva: iki šiol „[t]ebesitęsia diskusija, kada pradėta skaityti tyliai. Vieni tyrinėtojai individualaus *skaitymo sau* epochos pradžia laiko XII–XIII a., kiti nukelia ją į VII a. Akivaizdu, kad šiuo atveju reikia atskirti elito, ypač dvasininkijos, skaitymą nuo *masinio* skaitytojo praktikuojamų skaitymų“ (Pacevičius 2001: 663). Dar kebliau būtų įsivaizduoti kol kas dar nė nesančios sakomo, pasakojamo ir dainuojamo folkloro raštijos skaitymus. Tuo tarpu norint geriau suprasti mus dominančią ir vėliau vis didėjančią rašto ir sakinės tradicijų takoskyrą, įskaitant ir socialinę, pravartu prisiminti dar vieną argumentą – europinę rašto kalbų pasirinkimo istoriją.

Krikščioniškame pasaulyje viduramžiškosios rašto tradicijos pagrindinė kalba – lotynų; Vakarų ir Centrinėje Europoje mokėjimas kalbėti lotyniškai laikytas raštingumo sinonimu. Plintant lotyniškosios Europos viduramžių civilizacijai, į ją pateko daugelis Vidurio Rytų ir Šiaurės Europos regionų, priėmusių katalikišką krikštą ir perėmusių lotyniškąją kultūrą, XIII a. prie jų prisidėjo ir Lietuva (Petrauskas 2017: 23). Tačiau šis esmingas žemyno istorijoje kultūrinis lūžis kaip nors ryškiau rašto lotynų kalba sklaidos visuotinumui neinspiravo: net XVI a. raštingojoje Europoje nors lotyniškai skaitančių žmonių sluoksnis ir buvo „plačiai pasklidęs, tačiau ne-gausus“ – didžiąją jos dalį sudarė vienakalbiai gyventojai (Anderson 1999: 48). Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kaip pabrėžiama, daugiakultūriniame krašte, lotyniškai kalbančiųjų sluoksniui irgi priklausė iš esmės vien tikrai visuomenės elito atstovai ir jų raštininkai; kaip ir kitur anuomet, lotynų kalba čia visų pirma buvo Bažnyčios, kultūros ir administracijos kalba (Petrauskas 2017: 27). Nors iš tiesų lotyniškai rašytos kūrybos horizontų būta ir platesnių – poetinės, filosofinės ar politinės minties judėjimą šia kalba liudija turtinga XVI–XVII a. Lietuvoje šia kalba kurta humanizmo ir reformacijos idėjomis grįsta literatūra, palikusi istoriškai aktualių publicistinės polemikos, įdomių dvaro poezijos žanrų pavyzdžių ir kitokios kūrybos (Ulčinaite 2001). Mūsų atveju svarbu pažymėti dar vieną lietuvių kalbos rašto istorijai aktualų ir naujai aiškinamą lotyniškosios kultūros aspektą: su lotynų kalbos vartosenos tam tikru prestižu bandoma sieti per ilgai užtrukusį, gerokai

.....
 kultūrine patirtimi“, keistai ir gąsdinančiai rašto nepažįstantiems atrodeš šitoks „kalbėjimas su negyvu daiktu – *pokalbis su knyga*“; jis primena, „jog prūsai taip ir neperpratę rašto naudojimo esmės“ ir be galo stebėjėsi, „kad raštu galima perduoti savo norą kitam, čia nesančiam“; įtikina ir šią situaciją apibendrinanti autoriaus įžvalga, kad „[r]aštas iš tiesų stoja tarp žmogaus balso ir minties, jo vidujybės ir raiškos“ (Ališauskas 2009: 15, 16).

suvėlavusį lietuviško rašto steigimosi procesą (Dini 2000: 309–312). Be kita ko, neturėtume išleisti iš akių aptariamam laikui pasirodžiusių svetimšalių autorių, skelbusių tekstus vokiečių, italų, lenkų ir kitomis kalbomis, tarp jų ir lotyniškai parašytus, kuriuose interpretuojama baltų kultūra, paprastai iš krikščioniškų pozicijų. Dauguma jų iki šiol cituojami religijotyrynininkų ir mitologų, etnologų ir folkloristų, taip pat ir kitų, besidominčių liaudies kultūra, dėl jų tiriamai sričiai aktualios informacijos iš kuo senesnių baltų kultūros sluoksnių, nors ne vienu atveju šių šaltinių studijoms pasitelkiama kritinė refleksija. Nepaisant to, šiuose veikaluose savaimė jau atsiskleidžia liaudies (prastuomenės) kultūrą, nors į papročius, ritualinę elgseną paprastai žvelgiama tarsi iš aukšto, su tam tikru išankstiniu neigiamu nusistatymu ir kartais atrodo, jog toks požiūris formuojamas ne vien iš paskatų smerkti bei suniekinti senąją religiją. Juk niekur dar nebuvo dingusi ir rašančiuosius – išsilavinusius ir priklausančius aukštesniems sluoksniams, keliavusius per Lietuvą bei ilgiau ar trumpiau čia gyvenusius tekstų autorius – tebeveikė įsisenėjusi luominė ideologija, kuri apibūdinama pagal teorinę „trijų luomų“ schemą (Petrauskas 2012: 68) ir kurioje ilgus amžius „žemės ūkio produktų gamintojais“, šia „nereikšminga sociokultūrinio peizažo detale“, kaip leidžia spręsti viduramžių rašto šaltiniai, nesidomėta apskritai. Iš naujų teorinių prieigų rašomi istorikų darbai taip pat patvirtina, jog „[v]alstietija ir kitos jai giminingos *Ancien Régime* socialinės grupės, sudariusios agrarinės visuomenės daugumą, niekada nebuvo istorikų dėmesio centre“ (Volungevičius 2015: 50). Kaip rodo jų patirtys, esą kur kas paprasčiau analizuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gerai dokumentuotus teisės, religinės diplomatijos dalykus, štai net „pagonybės kultą įmanoma atkurti remiantis metraščių pasakojimais, sutartimis, kelionių aprašymais bei archeologija“, tuo tarpu „[r]ašyti socialinę istoriją daug sunkiau. Visuomenės struktūrą – nuo vergų iki didžiųjų kunigaikščių – būtų galima nusakyti bendrais žodžiais, tačiau stokojama detalių“ (Rowel 2001: 50). Vien dėl to šiandien tampa reikšminga bet kokia „detalė“, rekonstruota iš vėlyvųjų viduramžių valstiečių gyvenimo⁵, jei tikimės, kaip mūsų atveju, giliau įbristi į žemdirbių senosios poetinės kūrybos tekstus ir jų kontekstus.

.....

5 Turima galvoje, pavyzdžiui, mokslinę istorikų argumentaciją apie ilgai nekitusių skirtingų valstiečių grupių – laisvųjų ir nelaisvųjų – padėtį, pastebėjimus apie valstiečių sluoksniu nevientisumą, apie jų teises bei prievoles ir pan. (plačiau žr. Petrauskas 2012). Štai tų laikų minima laisvųjų grupės „prievolė dalyvauti karo žygiuose“ (ten pat: 73) greičiausiai netiesiogiai yra reflektuojama ir mūsų karinių-istorinių dainų (plg. K 320 „Visi bajorai į Rygą jojo“). Šiaip jau istorikų tekstai leidžia aptikti ir daugiau bendrųjų vietų dainuojamojoje tautosakoje, tikrai sietinų su paprotine teise ir etnografija (Jurginis 1978).

LIAUDIES POEZIJOS SITUACIJA PO SOCIOKULTŪRINIO LŪŽIO

Dar trumpam grįžtelint prie rašto lotynų kalba tradicijos, primintina, kad su ja siauru kampeliu susiliečia ir lietuvių spausdintų dainų istorijos pradžia, kai į raštišką komunikavimą pirmą kartą įterpiami lietuvių dainų poetiniai tekstai, tik per atsitiktinumą anuomet nepakliuvę ir į lotyniškosios kultūros erdvę. Šis lietuvių folkloristikai išskirtinis įvykis perkelia mūsų dėmesį į Mažąją Lietuvą, kaip įprasta sakyti, į lietuviškos raštijos židinį (pirmoji lietuviška knyga pasirodo 1547 m. Karaliaučiuje). Kalbame apie žymaus Rytų Prūsijos kunigo ir lietuvių kalbos tyrinėtojo Pilypo Ruigio XVIII a. viduryje istorinės reikšmės lietuvių kalbai skirtame darbe paskelbtas tris lietuviškas liaudies dainas (Ruigys 1986: 155–156)⁶, dėl kurių autorius skaitytojų atsiprašinėjęs, matyt, laikydamasis dar iš ankstesnių epochų ėjusio neigiamo požiūrio į žemąjį visuomenės sluoksnį, neatmetant ir reformatams būdingų pietistinių pažiūrų, dėl ko irgi jautęs priedermę pasiaiškinti, kad jis dainas esą dėjęs vien tam, kad parodytų, kiek lietuvių kalbos savybių galima iš jų pažinti. Autorius negalėjo nuspėti, koku istoriniu įvykiu ateityje taps paskelbtosios trys dainos, beveik netyčia jo persikeltos iš sakininės į rašto tradiciją. Tai nelyginant iš paverstos „tylinčia dauguma“ uolos būtų išriedėjęs pirmasis akmenėlis, išardęs „tylą“ ir išjudinęs kitus, pradėjusius kloti pamatą naujam – knyginiam liaudies dainos gyvenimui. Neilgai trukus kito žymaus vokiečių literatūros teoretiko, dramaturgo ir meno kritiko Gottholdo Ephraimo Lessingo žvilgsnis nepraslys pro minėtus kalbiniame darbe įterptus lietuvių liaudies poezijos pavyzdžius. Poezijos eruditą, o šįsyk ir dainų s k a i t y t o j ą sužavės lietuvių dainų paprastumas bei nuoširdumas, tad jis net dvi iš jų, kaip gerai žinoma, pats perskelbs viename iš savo spausdinamų „Literatūrinių laiškų“ (1759), palydėdamas jas pagiriamuoju žodžiu (Poetika 1978: 216–217). Žvelgiant iš dabarties laiko, galima sakyti, jog kaip tik G. E. Lessingas, pasak Donato Saukos, ano meto „reikliausias literatūros autoritetas“, pirmasis duoda toną ilgalaikiai literatūrinio lietuvių dainų vertinimo programai, kurios horizontus vėliau esmingai praplės Liudvikas Rėza⁷.

6 Dingęs Pil. Ruigio parašytas kalbinio teksto lotyniškas rankraštis (plačiau žr. Mažiulis 1986: 10–11) buvo surastas ir paskelbtas kone po pustrėčio šimto metų (Ruigys 1986: 167–275). Mums įdomu, kad jame yra trys pirmą kartą skelbiamos lietuvių liaudies dainos su jų lotyniškais vertimais („Aš turėjau žirgužėlį“ (D 1424), „Aš atsisakiau savo močiutei“ (V 818) ir karinė-istorinė daina „Šelmiai lenkai į krygę jojo“); dainų skelbimo istorijoje šis atvejis ir tėra vienintelis, kai lietuvių dainas pagal minėtą seną, dar iš viduramžių einančią tradiciją siekta paskelbti lotyniškai, religinėje bei mokslinėje aplinkoje anuomet įprasta ir suprantama kalba (*lingua franca*). Toliau cituojamos garsišios dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“, rankraštyje pavadintos „Nuptiale“ („Vestuvinė“), pirmosios lietuviškos ir lotyniškos eilutes: *Asz atsisakiau sawo Moçuttei, o asz nu pusės o Wassarələs. Jėszkok Mocçutte, saw Werpėjatę, Saw Werpėjatę ir audėjatę. / Indicavi abitum meae materculae jam à media aestatula. / Quaere tibi, matercula, netriculam, netriculam atque tetriculam* (ten pat: 356–357; Dumčius, Kuzavinis, Mironas 1986: 217).

7 Šio straipsnio autorė, rašydama apie lietuvių liaudies dainos knyginę istoriją, neišvengė pasikartojančių kai kurių savo pastebėjimų, palikdama juos be nuorodų į straipsnį „Liudviko Rėzos

Vis dėlto šie dar pavieniai lietuvių liaudies dainų užkabinimai spaudoje nebuvo visiškai atsitiktinimai. Kaip skelbia europinė folkloristikos istorija, aštuonioliktasis šimtmetis inicijuoja visiškai naują sociokultūrinę situaciją literatūros srityje – dar tebeklestint laiko dvasią atitinkančioms Apšvietos „proto ir pažangos“ idėjoms, šviesuomenės sluoksniuose ima keistis požiūris į trečiąją luomą, davęs impulsą poetinės tradicijos posūkiui į liaudies kūrybą. Prasideda lig tol neišsivaizduojamas kultūrinis procesas, demonstruojantis stiprėjantį naują interesą – skleisti raštu senąją folklorinę tradiciją. Buvo siekiama „išsitraukti“ ją iš kuo tolimesnės praeities ir persikelti į dabartį, atitinkamai pakoregavus nebesuprantamus archajiškai skambančius liaudies poetikos tekstus⁸; tokių padailintų, madingiau įdabartintų senovinių dainuojamosios tautosakos kūrinų laukė netikėta sėkmė – jie ne tik tampa poetinės minties atsinaujinimo versme, bet netrukus, romantizmui vis stipriau įsigalint, liaudies poeziją bus imta naudoti tautinės savimonės poreikiams tenkinti. Ši pokyčius nešanti banga nuvilnija per visą Europą – ankstesnių epochų nurašyta beraštė višiuomenės dalis iškeliama kaip lygiavertė išsilavinusio sluoksnio žodinės kūrybos partnerė, kurios sakytinėje versijoje, tautosakoje, dar išvelgiamas ir ypatingas – „tautos dvasios“ sergėtojos vaidmuo. Kaip tik šiame istoriniame fone ir stebime lietuvių liaudies poezijos publikavimo ištakas. Kiek vėliau po G. E. Lessingo žymusis preromantizmo epochos atstovas, pagrindinis jo ideologas Johannes Gottfriedas von Herderis – vokiečių filosofas, teologas, literatūros tyrinėtojas, ypač aktyviai deklaravęs liaudies poezijoje išvelgiamą tautos dvasios idėją, šią kūrybą įves į jau mūsų minėtą nacionalinės savivertės paieškų lauką. Jo garsiajame dainų rinkinyje

.....

dainynas ir jo šiuolaikinė recepcija“, įteiktą tautosakai skirtam L. Rėzos penktajam *Raštų* tomui, kuris šiuo metu yra spaudoje.

- 8 Čia užteks priminti, kaip rašė *Europos folkloristikos istorijos* autorius, etnologas Giuseppe Cocchiara, jog prancūzų filosofo ir rašytojo Jeano-Jacques'o Rousseau deklaruotų idėjų apie žmonių lygybę (be luominės ir socialinės atskirties) fone pasirodo ir škotų poeto Jameso Macphersono garsiosios Osiano giesmės (1760–1765), sulaukusios didžiulio pasisekimo. Jas paskelbusio poeto teigimu, tai neva iš XII–XVI a. išlikusios, tarp senų rankraščių jo rastos legendinio senovės keltų bardo Osiano eilės, paties J. Macphersono išverstos iš gėlų kalbos; kaip vėliau bus spėjama, Osiano, kuris anuomet buvo gretinamas su Homeru, giesmės viso labo tėra paties „vertėjo“ kūryba, nors giesmių šlovė dėl šios „kilnios ir taurios mistifikacijos“ tautiečių akyse nė kiek nesumenks (Коккьяра 1960: 150–158; pirmosios lietuvių dainų publikacijos (XVIII a. vid.–XIX a. pr.) paprastai komentuojamos irgi vadinamojo *osianizmo* kontekstuose – žr. Jovaišas 1969: 205–206; Jonynas 1996: 232–233; Speičytė 2016b: 272, 278 ir kt.). Tuo pačiu metu (1765) išeina Thomo Percy parengti trys tomai (kiekvienas jų susideda iš trijų dalių) anglų ir škotų istorinių ir kitų baladžių bei dainų; rinkinys pavadintas *Senosios anglų poezijos relikvijos* (*Reliques of Ancient English Poetry*); vokiečių XIX a. dainuojamosios tautosakos publikavimas irgi neišsuks iš praminto ir sėkmę tarp skaitytojų laidavusio tako, kaip liudija Liudviko Joachimo von Arnimo ir Klemenso Brentano parengtas liaudies dainų tritomis *Stebuklingasis berniuko ragas* (1806–1808), kuriame skelbiamos vien vokiškos dainos, skirtingai nuo J. G. Herderio, kurį domino įvairių pasaulio tautų liaudies poezija.

tarp kitų pasaulio tautų liaudies poezijos vokiškai paskelbiamos jau net aštuonios lietuvių liaudies dainos⁹. Mūsų literatūros istorikai irgi neaplenks šio įvykio bei jo kontekstų (Maciūnas 2003: 163).

Taigi XVIII a. įvykęs požiūrio į valstietiją lūžis nutiesia platų kelią pirmučiausia kaip tik liaudies dainų publikavimui. Šios istorinės situacijos reikšmės laikas neišdildė – su liaudies dainų skelbimu raštu tikėtasi naujo proveržio literatūros (plačiąja prasme – visos poetinės kūrybos) raidoje; todėl su juo esmingai susijęs socialinio pobūdžio posūkis vis iš naujo permąstomas bei tikslinamas stebint jį pagaviomis naujų kartų literatūrologų akimis:

Sakytinė poezija, anot filosofo [J. G. Herderio – B. S.], yra tautos kūrybinio genijaus išraiška. *Tautų dainų* rinkinyje žodis „tauta“ („liaudis“ – vok. *das Volk*) turėjo didelį demokratizuojantį potencialą – jis nurodė į istoriškai susiformavusią kultūrinę bendriją, saistomą panašių pasaulėvokos ir žodinės raiškos polinkių, kurie iškyla virš luominių, socialinių skirtumų ir daro tuos skirtumus ne tokius svarbius ir ryškius. Nuo žodžio „tauta“, „liaudis“ J. G. Herderis siekė nutrinti to meto epochai būdingas pejoratyvines konotacijas, būtent „prastuomenės“ reikšmę, todėl siūlė mintį, kad kūryba yra bendra žmogiškosios prigimties savybė, o ne kurio nors socialinio sluoksnio nuosavybė (Speičytė 2016b: 273–274).

Sykiu tai reiškė, jog liaudies kūrybos knyginei kultūrai, kitaip sakant, tautosakos išėjimui į viešąsias erdves, vartai jau atkelti. Pro juos XIX a. pradžioje ir žengs čia apžvelgtų ir dar kitokių naujų literatūrinių idėjų apsuptyje garsus teologas ir pedagogas, Kristijono Donelaičio kūrybos, religinių raštų skelbėjas L. Rėza, parengęs ir išleidęs Karaliaučiuje pirmąją lietuvių liaudies dainų knygą dviem kalbomis: vokiečių ir lietuvių¹⁰. Kaip vėliau bus pabrėžiama, rinkinys buvo skirtas jo šaliai – Prūsijos valstybės vokiečių šviesuomenei. Kaip tik dėl vokiečių kalbos lietuviškų dainų rinkinys netrukus ir sulauks plataus tarptautinio pripažinimo – to meto literatūros autoritetų recenzijų, atsiliepimų, dainų vertimų į savas kalbas,

9 J. G. Herderiui jau mirus, Johannesas von Mülleris 1807 m. išleidžia antrą *Tautų dainų* leidimą, tik pakeista antrašte – *Tautų balsai dainose (Stimmen der Völker in Liedern)* (plačiau žr. Biržiška 1919: 46–50; Apybraiža 1963: 31; Jonynas 1979: 25–55, 1984: 257 ir kt.).

10 *Dainos oder Litthauische Volkslieder*, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1825. Iki šiol jau yra pasirodžiusios dar trys šio dainų rinkinio laidos: antroji – 1843 m., trečiosios I dalis – 1935 m., II dalis – 1937 m., ketvirtosios I kn. – 1958 m., II kn. – 1964 m. Beje, lietuvių literatūros istorikų taip pat yra pastebėta, jog, išėjęs J. Macphersono „išverstoms“ škotų bardo Osiano baladėms, ir kiti „Apšvietos amžiaus šviesuoliai užsidegė ieškoti tautinių herojinių giesmių“; „[t]roškimas surasti senąsias herojines giesmes neabejotinai vedė pirmuosius lietuvių folkloro rinkėjus bei leidėjus – Karaliaučiaus profesorių L. Rėzą (*Dainos oder Litthauische Volkslieder*, 1825) bei filologą S. Stanevičių Vilniuje (*Dainos žemaičių*, 1829)“ (Speičytė 2016a: 45).

pavyzdžiui, čekų, lenkų, rusų ir kitas. Tuo tarpu Didžiojoje Lietuvoje, pasirodžius L. Rėzos rinktinei, plačiau girdimōs vienalikės reakcijos šio projekto atžvilgiu pasigendama. Tik praėjus kone šimtmečiui Mykolas Biržiška entuziastingai rašys, kad profesoriaus L. Rėzos dainiškoji veikla yra ne išimtis, o atspindys bendro Mažosios Lietuvos kultūrinio judėjimo, esą, „[k]as jo meto šviesuomenėje jau burbuliuoja, šen ir ten vis plačiau aiškėja, tai Rėza pasiima, įsiima ir visoje skastybėje drąsiai stato prieš nustebusios rašto kultūros teismą. Jo dainynas tai skaisčių skaisčiausias eikštėn trykštėlėjimas, pirmto savyje tesiglaudžiančios, liaudies kūrybos šaltinio, to šaltinio, kuris šviesuomenės eikštėje pasirodęs toliau jos akivaizdoje ir sąmonėje teka vis platesne ir gilesne, neišsemiamąja vaga“ (Biržiška 1919: 69–70). Šių eilučių autorius, sąmoningai iškėlęs šviesuomenės vaidmenį dainų rašto sklaidoje, neapsiriko ir dėl dainų knygų ateities: po L. Rėzos spausdinta dainiškoji versmė prasimušė dar veržliau – vos po ketverių metų, šįsyk jau istorinėje Lietuvoje, pasirodo žymaus lietuvių kultūros veikėjo ir rašytojo Simono Stanevičiaus parengtas trisdešimties dainų rinkinys *Daynes žemaycziu* (1829) – pirmą kartą dainų knyga skelbiama vien gimtąja lietuvių kalba; ši vienakalbė lietuviškų dainų knygų spaudos tradicija nenuslūgsta jau beveik du šimtmečius. Nors tai nereiškia, kad anuomet XIX a. Mažojoje Lietuvoje nutrūko dvikalbių dainų rinktinių skelbimas¹¹. Dainų šaltinių rengimas ir skelbimas šalia tiriamųjų darbų iki šiol sudaro esmingą lietuvių folkloristikos istorijos dalį. Žinoma, neišleidžiant iš akių mūsų temai svarbiausio įvykio, jog kaip tik su pirmąja L. Rėzos knyga ir prasideda lietuvių folkloristika, kuri tarsi iliustruoja pastebėtą dėsningumą – „knygų spausdinimas išplečia mokslo sferą“ (Лотман 2002: 242).

Iš lietuvių dainų skelbimo istorijos pradžios verta priminti dar vieną aplinkybę, keistoką dabartinės folkloristikos laikais. Sakytinę kūrybą užrašinėjant anuomet buvo tenkinamasi itin blankiu, kone epizodiniu jos perteikėjų vaidmeniu, paprastai juos visai nutylint. Tiesiog pakako anonimino, vis dar visiškai nuasmenintu laikyto liaudies balso. Galima net apibendrinti, jog pirmoji dainų rašytinės kultūros pusė, jai priskiriant kone šimtą metų (nuo XVIII a. vidurio iki to paties XIX a. laiko), mums siunčia skurdžią, maksimaliai glaustą informaciją apie šį pradinį etapą, perkeliant dainą iš sakytinės į rašytinę formą. Joje kol kas sureikšminama tik užrašinėjančiojo persona, o antrasis šio kultūrinio dialogo narys – pateikėjas, vartojant dabartinėje lietuvių folkloristikoje šį įprastą terminą pateikiančiam tautosaką asmeniui vadinti, – dar ilgam pasiliks tik tautai atstovaujančiu nežymėtu jos nariu. Ką jau kalbėti apie ankstesnį laikotarpį, jei štai net apie L. Rėzos dainų fiksavimo situacijas beveik nieko nežinome, išskyrus jau įrodytą faktą, kad jis pats dainų neužrašinėjęs, tai liudija ir jo paties sudarytas jam talkinusių išprususių žmonių sąrašas. Nors

11 Vokiečių šviesuomenės atstovų, pirmiausia XIX a. Karaliaučiaus universiteto profesūros, pastangomis buvo išspausdinta arba perspausdinta arti tūkstančio lietuvių liaudies dainų (Stundžienė 2010: 273).

savo „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjime“ autorius apie kaimo žmones, reikšmingą tautos dalį, kalbės itin pagarbiai ir pakiliai, iš dainų, papročių, mitologijos atkurdamas idiliškai tapomą apibendrintą tautos kultūrinį portretą. Konkretaus asmens vaidmens tautosakos užrašymų situacijose dar nėra. Po dviejų šimtų metų D. Sauka, svarstydamas lietuviybės recepcijos istoriją, kaip ir L. Rėza, bus įsitikinęs, kad, „[k]aimą suvokiant kaip tautos šaknis ir kamieną, tautosaka laikoma autochtoniškumo išraiška *par excellence*“ (Sauka 2007: 458). Vis dėlto nesunku nuspėti, kokie nepaprasti turėjo būti tuometinės šviesuomenės ir kaimiečių susitikimai, kai, Jurgos Jonutytės žodžiais tariant, „[n]e taip mažai XIX amžiaus išsilavinusiųjų žmonių Lietuvoje pasuka neišsilavinusių skurdžių žmonių durų link, beldžiasi į jas ir prašo“ nustebusių ir sutrikusių šeiminių pateikti tautosakos – dainuoti bei pasakoti (Jonutytė 2006: 29). Esama ir visai autentiškų nusiskundimų, ką kilmingųjų luomo atstovui tekdavo patirti mėginant bent formaliai peršokti giliai įsirežusias socialines ribas, vienijantis bendram tautos kūrybiškumo labui su lig tol kultūriškai nieko nereikškusiu gyventojų sluoksniu (Tiškevičius 2013: 299–300).

Kaip matome, liaudies dainos įvedimo į lituanistinę raštiją procesas nebuvo nei lengvas, nei atsitiktinis. Stebint šio proceso eigą, išryškėja lemiama vaidmenį atlikęs kultūrinės plotmės įvykis – netikėtas istorinis liaudies ir šviesuomenės, iki tol buvusių skirtinguose, galima sakyti, priešinguose visuomenės poliuose, susidūrimas. Ne šiaip aukščiau minėti pirmieji liaudies dainų skelbėjai mūsų buvo pristatyti pabrėžiant jų aukštą statusą to laikotarpio visuomenėje. Norėta priminti, kad jų vaidmuo posūkyje į liaudies kūrybą buvo lemtingas – šviesuomenė ne tik atranda liaudies poetinę kūrybą, bet, pasakant kiek suabsoliutinus šią situaciją, ir perima į savo rankas arčiau jų esančią jos vietinę versiją. Kuri lig tol tik čia – lokaliaje, mažoje bendruomenėje iš kartos į kartą keliavo gyvu skambėjimu, o dabar ši dainuojamoji tautosaka iškeliama rašytiniu žodžiu į viešumą, suteikiant jai visai kitas galias, sykiu paskubinant jos ir bendruomenės ilgai veikusio komunikacinio tinklo irimą. Dar niekam nė nenumanant, kaip viešos prieigos knygų formatas dainas išvietins, tam tikra prasme subendrins ir dar kitaip iškreips jų buvimą laike ir erdvėje, tuo įskeldamas sakininės tradicijos ir rašto konflikto pirmąsias, dar neįsismilkusias žiežirbas, nukritusias ir į dainų raštijos lauką. Toliau ir bus siekiama patikslinti, kokias netektis sakininė kūryba patiria rašto ir skaitymo kultūros sąlygomis.

KO NETENKA SPAUSDINTA DAINA

Paradoksalu, bet kaip tik raštu įforminta liaudies poezija visai iš netyčių užplukdoma ir ant pirmosios seklumos – kartu su siekimu dainas įdabartinti numarinama jų tikroji gyvastis, sunyksta dainų tradicijos natūralioji būtis. Liaudies daina, būdama

ritualinės prigimties (kalbame apie seniausią dainų klodą), nesunkiai susisieja su dar iki rašto egzistavusių civilizacijų sąlygomis galiojusia kolektyvine sakytinės atminties forma, kuri sąlygiškai laikyta kaip esanti ribotos apimties. Kultūrų tyrimuose teigiama, kad buvo griežtai apibrėžta, jog ji privalo saugoti tik tai, kas perėjo tradicijos cenzūrą, o tai, kas tradicijai nesvarbu, paliekama užmarščiai; tuo tarpu pasikeitus kultūros tipui – atsiradus raštui, individualioje kūryboje sukuriama erdvė ir kitokiai – asmeninei patirčiai (Лотман 2002: 240); kaip paašškės gero-kai vėliau, rašto inicijuotų poetinio individualumo akcentų neišvengs ir pirmoji lietuvių liaudies dainų knyga. O apie raštiją, kaip apie visai kitą atminties formą, pakaks priminti, kad jau antikos laikais buvo būdinga su raštu sieti „ne kultūros progresą, o to aukšto lygio, kurį buvo pasiekusi beraštė visuomenė, praradimą“ (ten pat: 239–240; Lotman 2004: 114–115). Nepaisant to, techninis kultūros pažangos procesas nesustos ir vėliau, o baigiantis praėjusiam šimtmečiui bus pripažinta, kad „į kultūros sferą įsiveržusios sakytinės kalbos fiksavimo priemonės iš esmės pakeitė tradicinę Europos kultūrą“ (Lotman 2004: 117), nors šiuolaikinės visagalės medijos tuo metu dar tik skynėsi kelią¹². Tarsi atsiliepdamas į šias aktualijas, Marcelijus Martinaitis irgi apmąstys, ką praranda įtekstintos raštu tautosakos sklaida, turėdamas galvoje lietuvišką XX a. pabaigos folklorinę situaciją:

Tautai pradėjus rašyti pereinama prie iš esmės visai kito žinių saugojimo ir perdavimo būdo nei tautosaka, mitologija bei folklorinės apeigos. Bendruomeninės kalbos procedūros, skirtingai nei raštas, yra susijusios ir su negramatinėmis struktūromis, suteikiančiomis žodžiams tokių reikšmių, kurios išnyksta užrašant. Užrašymai tampa literatūriniais tekstais, raštosaka, o ne tautosaka, ne tuo, kas buvo tautosakos sakymas, kalbinė apeiga ar veikimas. Tekstai yra tik dalis tautosakos, jos literatūriniai dokumentai, patvirtinantys, kad ji buvo tautoje. Bet kaip ji buvo joje? O tai ir neatkuriama, nors visą tautosaką vėl išmoktume mintinai (Martinaitis 1992: 139).

Rašto kultūra iš tiesų jau savo istorijos pradžioje neišvengiamai bus užprogramavusi anksčiau neįsivaizduojamus sakytinės kultūros pokyčius – pradėjus fiksuoti bei spausdinti dainas, jų ankstesnis būvis, sakytume, apsiverčia aukštyn kojomis. Visų pirma paskelbta daina tarsi įgyja raštiškai įforminto dokumento, kuriame negalima pajudinti nė menkiausias detalės, teisės, o tai reiškia, jog lig tol dainų tradiciją maitinusi varijavimo gysla savaimė užsispaudžia, pristabdydama ir savosios gyvybės pulsavimą. Panašiai tokio folklorinės ir knyginės kultūrų konflikto neišvengiamumą numatė dar tyrusieji viduramžių liaudies kūrybą; jos neskelbimas spausdintu žodžiu interpretuojamas kaip netikėta istorijos suteikta teisė išlaikyti, užtikrinti savaeigį sakytinės kūrybos tęstinumą:

.....

12 Apie masinį naujų medijų formavimąsi, naujų technologijų atsiradimą bei veikimą žr. McLuhan 2003.

Priešingai viduramžių *mokslinei* kultūrai¹³, *Knygos religijai*, ir pasaulį suvokusiai kaip *knygą*, kaip griežtai hierarchiškai organizuotą tekstą, numatytą skaityti ir komentuoti, folklorinė kultūra iš principo atsisako bet kokios baigtinės fiksacijos, – socialinės atminties, kaip tokios, tvarumą užtikrina pati sakytinė forma; todėl reikalas ne vien tas, kad raštingumas [viduramžiais – B. S.] buvo neprieinamas patiems tos tradicijos palaikytojams, bet, tikėtina, nė nebuvo kokio nors poreikio užrašinėti, nes tautosakos įtvirtinimas rašytiniu tekstu jai tik primestų nesikeičiantį kanoninį pavidalą, kuris numarintų jos, kaip gyvo – kintančio ir atsinaujinančio – organizmo, buvimą; raštu įteisinta liaudies tradicija galėtų *susvetimėti*, atitolti nuo paties jos „nešiojo“; taigi sakytinę formą – organišką *nemokšų kultūros* bruožą – derėtų laikyti ne kaip jos trūkumą ar silpnybę, bet veikiau kaip laiduojančią galimybę atsilaikyti prieš *mokslinę* kultūrą nuolatiniame jų abiejų dialoge, įkvėpusiame gyvastingumo viduramžiškai kultūrai apskritai (Гуревич 1981: 344; iš rusų kalbos vertė straipsnio autorė).

Nejauku net garsiau ištarti, kad iš tikrųjų kaip tik raštas savaip ims varžyti ir niveliuoti dainų plėtotės natūralią tėkmę, kaip sakyta, ją iš dalies permaišydamas, išplatindamas, o sykiu ir išvietindamas, negana to, netgi ims stabdyti ar net nutraukinėti dainų tradicijos gyvybę palaikančius kaitos procesus. Lyg to būtų maža, perkelta į knygą (ar rankraštį), daina įamžinama ta vienintele užrašymo metu „išaldoma“ forma; nors daina dėl to ir atsiduria saugioje išlikimo pozicijoje, tačiau kartu neišvengiamai tampa praeities įvykiu. Kaip kultūrologai pastebi, tariant žymaus semiotiko, literatūros istoriko Jurijaus Lotmano žodžiais, „rašto kultūra orientuota į praeitį, o sakytinė kultūra – į ateitį“ (Lotman 2004: 110). Nesutapimų ir skirčių tarp ankstesnės ir naujai įformintos liaudies poezijos būsenų rasis kur kas daugiau. Antai dainą išrovus iš savosios žemės, kur ji nuo amžių auginta tenkinti to paties kolektyvo reikmėms, ir persodinus į jai svetimą raštijos, knygų ir literatūros lauką, ji greit jame įsišaknija, iš dalies susiliedama su literatūra – publikuojamų dainų vertei matuoti ilgai bus pasitelkiami eiliuotų kūrinių poetikai taikomi įrankiai, pirmenybę atiduodant turinio ir raiškos estetinei bei etinei pusei. Šitaip liaudies kūryba, pasiekusi mus iš knygų, atsistoja į vieną gretą su visa literatūra, kurios retorika nuo antikos laikų paprastai suprantama kaip skirta *mokyti, jaudinti, džiuginti*, nors liaudiškosios poezijos atveju jos paskirčiai bei prasmėms adekvačiau suprasti daug aktualesni turėtų būti komunikaciniai kontekstai, kuriuose ta kūryba kristalizavosi. Ir kurie knyginėje jos versijoje staiga neišvengiamai nutolsta, nusitrina, ir nors daina dėl to galutinai ir nepraranda jau ir taip tik numanomų jos turėtų prasmių¹⁴, bet

13 Medievistikoje terminas *mokslinė kultūra* sinonimiškai vartojama *rašto kultūros* reikšme, panašiai kaip *liaudies kultūra* vartojama *sakytinės kultūros* reikšme (Le Goff 1991: 148).

14 Tarkime, tikrai žinoma, kad tai rugiapjūtės daina, o štai dėl pačios dainavimo intencijos, kaip ir dainos turinio prasmės, dažnai vedybinės tematikos, folkloristams lieka tik interpretuoti iš nevie-nalaikių, sakykime, dvidešimtojo šimtmečio įsivaizdavimų.

ir nebeatnaujina, kaip įprasta gyvojoje tradicijoje, dialogo su savąja ritualine, taip pat ir kitų patirčių veikiamą kultūrinę aplinką. Pritildyto balso daina, įtraukus ją į knygas ar archyvų kolekcijas, įgyja istorinio šaltinio statusą, kuris jau pats savaime kalba apie dainų kūrybos sąstingio grėsmes¹⁵. Dingsta ir ištisas sakytinių dalykų nežodinis perteikimo įtaigos arsenalas, niekaip neįtelpantis į rašytinę jos formą. Kad ir kaip susitelktume į kurio nors tautosakos žanro tekstų perskaitymą, vis tiek tai neprilygs jų gyvam atlikimui ir klausymui, žinant, kokią nepakartojamą įtaigą sukuria kūrinio atlikimas, pavyzdžiui, kai pasaka yra sekama išraiškingu balsu, žvilgsniu ir gestais (Darnton 2002: 26–27), šįsyk nesigilinant į šiuolaikinę tautosakos atlikimo, kaip komunikacijos akto, teoriją (Baumanas 1998).

Jau iš karto su pirmomis spaudoje pasirodžiusiomis dainomis ims aiškėti, kad sakinės kultūros terpė yra jų gyvasties pulsavimo *alfa ir omega*. Nors ir kokios reikšmingos kadaise buvo ir tebėra dainų leidybos intencijos (kuo plačiau jas paskleisti, dainuoti, išsaugoti ir pan.), prigimtinė visos knyginės raštijos, į kurios glėbį pateko ir daina, paskirtis – būti skaitomai. Dar J. G. Herderis, skelbdamas įvairių tautų dainas, suprato, kad „[d]ainos privalu klausytis, ne skaityti ją“ (Jonynas 1984: 255–256). Balys Sruoga paskaitų konspektuose apie rašytinį dainų paveldą žymėsis sarkastiškas pastabas: „[D]ainų rinkiniai – anatomikumai – negyvi lavonai – tik būtos gyvybės iliuzija“ (Sruoga 2003: 686); M. Martinaitis irgi svarstys, koks esti „nemenkas skirtumas tarp rašytinio teksto ir jo dainuotinių, sakytinių raiškų, saugomų kolektyvinės atminties ir suvokiamų kaip bendruomeninis veiksmas arba kaip tam tikros elgsenos plačiuose gyvenimo ir papročių kontekstuose“ (Martinaitis 2002: 60). Ir iš tiesų, dažnai tik dėl rašto išlikusios dainos kuria lig tol nebūtą, iš esmės naują jų tradicijos situaciją. Kai šalia tradicinio gyvenimo bendruomenėse galiojusios įprastos žodžių ir veiksmu grįstos komunikacinės tinklaveikos, paprastai susidarancios iš galiojančių ritualų, papročių, sankcionuotų ir paprotinės teisės, tikėjimų, draudimų, taip pat šiuo požiūriu svarbų vaidmenį atliekančios dainuojamosios tradicijos, atsiranda nauja pastarosios rašto kultūros sąlygomis adaptuota forma – spausdinta daina. Šis naujas reiškinytis iš paskos atsiveda ir naują, irgi rašto pagrindu susiformavusią skaitančiųjų bendriją, kurios su dainomis nesieja nei bendra pasaulėjauta, nei bendros kultūrinės patirtys. Į akis krinta atsiradusi jau nebe vien socialinė, o veikiau vertybinio, ideologinio pobūdžio nesuskalbėjimą rodanti perskyra tarp abiejų grupių, ženkli ir pradiniu dainų skelbimo laikotarpiu, ir vėliau išlikusi. Įveikti šiai ribai tik iš skaitymų pažįstantiems dainas, ypač didėjant nuotoliui tarp dainų sakinės kultūros ir dabarties laiko, prireiks vis daugiau

.....
 15 Sustingdytas knygų puslapiuose dainų pasaulis mūsų laikais apgedimas ir poetų eilėmis: *Aš tik atversiu Dainyno knygą Kaip tylintį gabelį. Raidėm pavirtę, Ten guli žodžiai – Dainos negyvas balsas* (iš Kazio Bradūno eilėraščio „Dainos šarvojimas“, spausdinto rinkinyje *Sutelktinė*, d. 2, Vilnius: Aidai, 2001).

pastangų. Mat, norint geriau perprasti raštu fiksuotą klasikinį dainuojamąjį diskursą, reikės gilintis į jo simbolikos istorinę raidą, atpažįstant joje ritualinio tipo kultūros refleksijas, reikės pasitelkti nebe šalia esančias, gerai pažįstamas gyvenimo praktikas, bet jas aprašančius šaltinius. Tiesiog rašto inicijuotoje liaudies poezijos spaudoje daina nustoja būti anksčiau veikusio komunikacinio akto dalyve ir, priešingai nei sakytinės tradicijos atveju, simbolinės nuorodos, reikštos dainomis ir dainose, kadaise kartotos primygtinai cikliškais etapais (žmogaus gyvenimo, metų rato ribose), skaitytojui ne ką bepasako. O buvusios dainose bendrosios vietos (*loci communes*) nebesuprantamos, jomis *nebesidalijama*, jų prasmes „tenka rekonstruoti, tam tikru mastu net ir sukonstruoti“¹⁶. Todėl skaitytojų publikai, neatpažįstančiai ne vieną šimtmetį veikusią ir nuolatos sakytinės raiškos palaikomų bendrųjų vietų, jų gausių telkinių, tenka pačiai po atplaišėlę šifruotis, atrasti prasmes (arba ne) iš naujo. Kaip teigia folkloro konteksto teorija, „[t]eksto reikšmė išryškėja tik tai kontekste“ (Ben-Amos 2002: 235).

O kur dar netektys dėl elementaraus prigimtinio dainos vientisumo pažeidimo ėmus skelbti tik dainų poetinius tekstus, užrašytus ne tik dainuojant, bet ir diktuojant. Ši ydinga praktika nebuvo atsitiktinė. Iš mūsų kultūros istorijos žinome, jog net XX a. natų raštas reto kurio išmanytas, todėl mus pasiekė daugybė be melodijų užfiksuotų dainų¹⁷. Net ir pridėta natomis užrašyta melodija būna suprantama tik nedideliame skaitančiųjų, šiandien sakytume, mūsų akiratyje esantiems ano meto intelektualų, kaip ir nūnai, gal ne ką ir perdedant, taip pat gana siauram muzikologų ratui. Taip radosi dar viena rimta prielaida silpnėti ir taip vargiai besilaikantiems knyginei dainos gyvybiniam saitams: daina, netekusi savo antrosios pusės, tarsi ima našlauti, iškrisdama iš jos prigimčiai esminės – aktyviai veikusios bendruomeninės terpės. Tačiau vėl paradoksas – eilėraščių virtęs (užfiksuotas kaip eilėraštinis) dainos tekstas ir toliau iš inercijos gyvuoja kaip daina. Tokia jau dainos poetinio teksto galia – nors vegetuoja nedainuojamas, bet užrašytas išgyvena. Juk ne šiaip sau mūsų iškiliausi poetai bus vadinami dainiais, o kritikai dar ilgai jų poezijos stipriąją vietą laikys lietuviškosios d a i n u o s e n o s¹⁸ atgarsius. Šią sąvoką tariant jau savaime reflektuojama melodingo poetinio teksto daina. Įdomu, kad būtent dainų

16 Čia pasitelkiamos filosofų mintys iš praeities pamokslų tyrimų (Sverdiolas 2009: 80, 84).

17 Keletas pavyzdžių iš šios nedžiuginančios statistikos: L. Rėza 1825 m. paskelbė 85 dainas ir tik septynios iš jų buvo su melodijomis; Simono Daukanto rankraščiuose tarp maždaug 850 dainų tėra penkių melodijų natos; Viliaus Kalvaičio *Prūsijos lietuvių dainų* 1905 m. išleistame rinkinyje visi 780 dainų tekstų yra be melodijų; pirmajame *Lietuvių liaudies dainyno* tome, skirtame vaikų dainoms (1980), skelbiama 1000 dainų tekstų ir vos 336 jų melodijos; antrajame, skelbiančiame piršlybų dainas (1983), yra 725 dainos ir 505 jų melodijos ir t. t. Kad nesuklaidintume skaitytojo, primename, jog tarp nepaminėtų yra ir daug publikuotų liaudies dainų rinkinių, kuriose skelbiamos dainos tik su jų melodijomis.

18 Iš XX a. antrosios pusės poetų, kurie savo kūryba dar yra suaugę bei sutapę su liaudiška dainuoseną, pirmiausia minimi Paulius Širvys ir Jonas Strielkūnas (Šidlauskas 2006: 97).

gaidos tarp liaudies dainininkų lig šiol vis dar bent formaliai stipriau susiliečia su sakytine praktika – melodija dainuojama iš atminties, nors pačių dainuojančiųjų neretai ja savanoriškai pamanipuliuojant ir prisitaikant tą pačią melodiją ne vienam tekstui. Tuo tarpu dainų žodžiai, kad nepasimirštų, rašto pramokusių dainų mėgėjų jau nuo XX a. pradėti užsirašinėti bei persirašinėti. Plito mada turėti dainų sąsiuvinį, neįgudusia ranka jame susirašant dainas ir saugant bei branginant jį kaip nediduką asmeninį, „savo dainų“, archyvą, kuriuo dabar ypač domisi šiuolaikiniai folkloristai (McKean 2018; Ūsaitytė 2015, 2018). Todėl vyriausios mūsų kartos dainas iš užrašų, o dabar dažnai beveik vien tik iš jų ir tedainuojamas, jau regime išsprūdusias iš sakytinės tradicijos ir saugesnį prieglobstį nei atmintis radusias rašto kultūros valdose.

Kaip bežiūrėtume, dainų spausdinimas, įnešęs į jų tradiciją savas pataisas, daugiau ar mažiau ją iškreipia dar ir dėl to, jog nuo pat jo pradžios iki dabar joms taikomi vienokie ar kitokie atrankos spaudai principai, kuriais remiantis vienos dainos laikomos vertingesnėmis už kitas. O kur dar minėtais preromantiniais laikais sužadintos kūrybinės laisvės užkratas, paskleidęs nesibaigiančius poetinius dainų tekstų paremagavimus, uždegęs žalią šviesą tinkamesnio įvaizdžio įterpimui, eilutės ar net motyvo perdirbinėjimui bei sukūrimui, o kartais – ir jo atsisakymui. Taip dirbtinai praskiedžiama natūrali dainų masė, prie kurios iš vidaus tūlas skaitytojas jau negali prasibrauti. Dainų sklaida raštu iš pat pradžių darosi selektyvi bei reguliuojama jų skleidėjo – nelygu koks pastarojo požiūris į liaudies poetinę kūrybą ir kokie jos skelbimo tikslai. Užtat šiandien būtent raštu ir spaudos dėka sukauptas bei susistemintas didžiulis lietuvių liaudies dainų klodas leidžia patikimiau atpažinti įšlietus „netikrus“ intarpus, individualiai su(per)kurtus, ne visada pritampančius prie liaudies poezijai būdingo kanono, o kartais jį iškraipančius.

PORA EPIZODŲ IŠ RĖZOS DAINŲ SKAITYMO

Kaip žinoma, prieš beveik du šimtmečius Karaliaučiuje pasirodęs dainynas šalia džiugaus sutikimo ir sveikinimų euforijos vėliau sulauks ir gana karčių priekaištų dėl kai kurių dainų abejotino autentiškumo, ypač buvo nepasitikima jame paskelbtų mitologinių dainų pluošteliu (Jonynas 1989: 44–46). Tačiau šiandien yra svarbiau suvokti, kad L. Rėzos parengtas pirmasis lietuvių liaudies dainų rinkinys beveik idealiai atitiko preromantiškąją liaudies dainos viziją, o kartu ir ano meto folkloro telkiamos bendrijos, bent jau nemažos jos dalies, lūkesčius. Tuo tarpu mūsų tema aktualu, kad šio rinkinio dainos bei motyvai, ypač savitesnio turinio, leidžia stebėti, ką patiria liaudies daina, ją perkeliant iš sakytinės į rašto kultūros modelį. XX a. antrojoje pusėje, sukūrus sisteminių Lietuvių liaudies dainų katalogą, apimančių raštu mus pasiekusį didžiulį dainų klodą, susidarė kone idealios sąlygos verifikacijos sumetimais patestuoti „įtartinas“ dainų poetinio teksto traktuotes, kuo iki šiol

sėkmingai naudotasi ir naudojamosi. Glaustai interpretacijai pasirinkti du skirtingi autentiškumo atžvilgiu atvejai iš L. Rėzos dainų: vienas visiškai atitinkantis lietuvių liaudies poezijoje tradiciškai nusistovėjusį kanoną, kitas tarsi nežymiai, bet vis tiek prasilenkiantis su juo vienu – apeiginės prasmės aspektu. Pasirinktų dainų bei jų siužetinių situacijų interpretacija ir apsiribos klasikinėje liaudies poetinėje kūryboje išlikusia, nors ir rečiau eksploatuojama, ritualinio mąstymo paženklinta erdvė. Tai toji erdvė, kurioje vyrauja ritualinės refleksijos, išsipaodusios dainose ir kurių turinį neretai tenka patiems užpildyti sekant žinomais bei atkuriamais ritualų ir tikėjimų kontekstais¹⁹. Šiam atvejui iliustruoti itin paranki savo „knygine“ biografija išpūdinga garsioji mergvakario daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ (V 818)²⁰. Joje viena po kitos reiškiami aiški aliuizija į vadinamųjų pereinamųjų ritualų apeigines scenas, šiuo atveju vykstančias vedybų išvakarėse, nuotakai atsisveikinant su ankstesniuoju

19 Kokia svarbi lietuvių dainoms jų ritualinė prigimtis, kurios nepaisymas gali net trukdyti suprasti mūsų dainų poetinį kanoną, suformuotą apeiginio gyvenimo refleksijų, rodo žymiojo vokiečių poeto Johanno Wolfgango von Goethe's atsiliepimai apie mūsų dainas, kurių tekstus jis skaitė. Rašydamas L. Rėzos dainų rinkiniui dvi recenzijas, jis vienoje jų stebisi, kodėl šiose lietuvių dainose „visiškai neatsispindi tikroji gyvenimo pradžia: tėvų santykiai su vaikais; tik gali numanyti, kad jie yra doroviški ir poetiški. Vos pasirodžiusios merginos nori ištekėti, o vaikinai – sėsti ant žirgo“. Kitoje recenzijoje dainas jis pavadina „būsenos eilėrašciais“, nes „juose vyrauja jausmai, kilę tam tikroje konkrečioje būsenoje; čia nėra netikėtų išgyvenimų ar vaizduotės proveržių; elegija dvelkiančios nuotaikos tvyro siauriausioje erdvėje“ (Citavičiūtė 2017: 251, 264). Poetas lietuvių dainose pasigenda konkrečių kasdienio gyvenimo reminiscencijų, dar nesuvokiant, kaip bei kokius įvykius ritualinio mąstymo poetika atsirenka ir kodėl emociniai potyriai liaudies poezijoje ir mums dažnai atrodo vienpusiški ir nuobodžiai monotoniški, kai žvelgiame į juos vien tik iš estetinio atskaitos taško. Labai panašiai – ne vien ritualine, o labiau gyvenimiška logika vadovaudamasis – ir D. Sauka svarstys keistokai dainose atrodantį nevienaprasmi motinos vaizdavimą: „Jeigu bandytume iš beveik visose vestuvių dainose pabarstyty užuominų sulipdyti bendrą objektyvizuotą močiutės paveikslą, jis dvejetainis ir ne kartą pats sau prieštarautų, su savim ginčytųsi. Dažnai ji čia griežta, nejautri – tarsi pati įsikūnijusi pareiga, ir parodoma ne iš vidaus, o tik išoriniais veiksmais. <...> Ne kartą dainose nusiskundžiama, esą, močiutė savo dukrelę karčėmoj pragėrusi!“ (Sauka 1970: 371–372). Dabar pakomentuoti tokį dvejinimosi išpūdį jau nebūtų sunku – jį išprovokuoja ne kas kita, o tik skirtingos paskirties vestuvių apeigų epizodai.

20 Paskelbta Pil. Ruigio dar XVIII a. viduryje, ji iš karto buvo pastebėta kitų leidėjų, o L. Rėzai persikėlus ją į savo dainų knygą (RD I 40), vėliau bus dar keliolika kartų pakartota įvairių dainų rinkinių (LLDK: 222); kai kurie rankraštiniai užrašymai liudija dainą buvus dvišakę, – taip rodo ir L. Rėzos archyve likęs kitas jo paties nepaskelbtas variantas (žr. RD II 25); iki dabar jau užfiksuota netoli trisdešimt jos variantų, kaip spėjama, dauguma jų irgi plito dažniausiai spausdintu būdu (Antologija 2016, 2: 313), t. y. perimant jį iš vienos knygos į kitą. Rizika apsirikti čia nedidelė, nors ir yra šios dainos užrašymų su neva tiksliais kūrinių metrikomis iš įvairių Lietuvos vietų, bet kai kurie užrašymai nėra išsklaidę abejonės dėl jų autentiškumo (žr. LLD V: 168–171). Įtarimus užrašytoją sukčiaujant stiprina ir archyvuose rankraščiuose pasitaikantys nereti atvejai, kai iš L. Rėzos knygos pažodžiui nurašomi dainų tekstai, kartais tik gudriai juos patrupinant ar kitaip pakoreguojant, kad įtikinamai būtų imituojamas neva naujas variantas. Nustatyta, kad šią kopijavimo tradiciją prieškarui buvo labai pamėgę gimnazistai, kai jiems reikėdavo atsiskaitant už tautosakos rinkimą pateikti jos rinkinį.

gyvenimo tarpsniu; pasakojama pirmuoju asmeniu ir labai skaidria ritualo kalba: pabrėžiama moteriškoji linija, kai, be kreipinio į motiną, dar vardijami kasdieniai moteriški verpimo, audimo, šlavimo, šieno grėbimo darbai (vestuvinėje poezijoje įgiję simbolines prasmes); ant mergavimo ir moterystės slenksčio atsistojus, apgailimas merginos jaunystės ženklų praradimas: atliekama privalomoji šukuosenos ir galvos apdangalo keitimo apeiga – nukirptų kasų, mergautinio vainiko kabinimas klėtyje ant sienos, mergautinių žiedų atsisakymas, paprastai juos padedant į skryniją. Šią dainą perskaitėme tarsi informaciją iš neparašyto etnologinio vadovėlio. Tik išleisdami iš akių jos esmingiausią ritualiniam atsiskyrimo momentui poetinio kalbėjimo dvasios aspektą – įgraudinimo tonacijas. Juk neatsitiktinai dainos skaitytojus, visus be išimties, neišskiriant ir garsiųjų vokiečių filologų, tiesiog apkerės dainą supanti graži ir jautriai nuspalvinta apeiginė graudumo emocija, puikiai atspindinti bendrą (privalomąją!) gedėjimo nuotaiką atsiskyrimo rituale jaunosios pusėje. Mūsų analizei ypač svarbu, jog šios dainos atskleidžiamą nuotakos būseną panašiai perteikia dauguma mergvakario dainų, kurios irgi pasižymi priešiamais artimais, nors ir kitokiais simboliniais, bet turinčiais tą pačią prasmę veiksmais; čia stebime tiesiog įprastą dainų simbolių sinergijos veiką. Tuo tarpu su ne tokiu tipišku atveju, ypač ritualinės atminties požiūriu, kai minėta sinergija lyg ir nebesuveikia, susiduriame kitoje mergvakario dainoje – „Ko liūdi, sesele, ko liūdi“ (V 765), katalogo duomenimis, turinčioje per keliasdešimt variantų. L. Rėzos paskelbtasis variantas, pavadintas „Sesuo“, prasideda eilute *Kur graži mūsų sesutė stovėjo* (RD I 8)²¹ ir priklauso atskirai versijai, tarp kurios variantų yra du, žinomi tik iš L. Rėzos ir G. H. F. Nesselmanno paskelbto jo teksto, abu su unikaliu mergvakario dainų kontekste pabaigos motyvu: *Į tolimą vietą išeinant, Savo brangią močiutę paliekant, Negiedokit jūs, raibi gaidužiai! / Pailginkit man šitą naktatę, Kad aš gaučiau ilgesniai stovėti, Su močiute žodytį kalbėti* RD I 8. Tai irgi atsiveikinimo su motina fragmentas, iš dalies savo turiniu tarsi gana artimas mergvakario apeiginei dvasiai, nors veikiausiai bus atsiradęs sekant jau vadinamosios sugultuvių dainos „Tu kregždute lakūnėle“ (V 1967) motyvais, pasakojančiais, kad jei atjotų našlys, mergelė prašytų gaidelių trumpinti naktį, o jei bernelis – priešingai: *O aš prigulčia Prie jo šalelės, Kaip lelijėlė Prie bijūnelio. / O aš prašyčia Raibų gaidelių, Kad negiedotų Anksti rytelį. / O kad aš gaučia Išsimiegoti, Su bernužėliu Pasikalbėti* LTt 1 432;

21 Kone visuose šio dainos tipo variantuose (yra ir dvišakių) sesutė įprasta apeigine tvarka atsiveikina su močiute dainoms būdinga poetine formule (*Gaila manu širdužei, gaila Nuo močiutės šalin sau išeiti* JSD 479), nors dalies variantų šiame epizode, kaip ir L. Rėzos rinkinyje įdėtame antrame šios dainos variante, dalyvauja ir kiti šeimos nariai; tai irgi yra vestuvinės poezijos bendroji vieta: *Jau sudievu, miela motinėle! Jau sudievu, mielasis tėveli! Jau sudievu, mylimi brolyčiai! Jau sudievu, mylimos sesytės!* RD I 83; šio tipo variantuose nuotaka paprastai dar atsiveikina ir su vainikėliu, kaip šis momentas yra iliustruojamas ir Albino Jovaišo paskelbtame dar ir trečiame variante iš L. Rėzos archyvo (RD II 27).

Aš paprašyčiau raibų gaidelių, Kad ilgintų tamsią naktelę. / Aš išmiegojau visą miegelį, Iškalbėjau meilūs žodelius JSD 82. Įdomu, kad ir Klaipėdos krašto dainose nenutolstama nuo įprastos per jungtuves pirmosios nakties poetinės traktuotės: *Nepragykit jys gaideliai, pailginkit šę naktelę, / – Miel' su jaunu pergulėti ir meilingai pakalbėti* PKD 12. Neatsitiktinai vestuvinių dainų katalogo ir juo besiremiančio mergvakario dainoms skirto *Dainyno* tomo rengėjai šią L. Rėzos dainą dėl kiek netikėtai įsipynusio motyvo, teigiančio dukters norą su motina per naktį kalbėtis (kaip ir pirmosios nakties atveju su jaunikiu), pažymėjo kaip kontaminuotą variantą. Taigi šis poetinis inkluzas, pagal vestuvių ritualinę logiką ne vietoje ir ne laiku įsiterpęs, sukelia ir dvejonę: ar jis iš sakininės, paprastai ritualizuotos, tradicijos atėjęs, ar vis dėlto prisitaikytas šiaip tauria intencija – dar labiau sustiprinti dukters ir motinos intymų ryšį, pasinaudojus liaudies dainoms tekusiu, preromantizmo suteikto poetinės laisvės polėkiu, netyčia apardžiusiu tradicinį dainų kanoną²². Galima tik apgailestauti, jog L. Rėzos dainų rinkinio, kaip iki šiol nepraradusio savo „reikšmės ir savitumo“ lietuvių dainuojamosios poezijos šaltinio, tekstai *in corpore* dar vis lieka folkloristo žvilgsniu nuodugniau neperskaityti.

APIBENDRINANČIOS PASTABOS

Remiantis dabarties istorikų iš naujo reviduojamos ilgųjų viduramžių kultūros tyrimais, dar kartą peržiūrėta ir tautosakos skelbimo, kaip bendro europinio proceso, priešistorė. Akirytyje buvo sociokultūrinis šio laikotarpio aspektas – be rašto ir raštingųjų dėmesio likusios trečiajam luomui priskiriamos agrarinės visuomenės dalies, o mūsų kalbama tema – dainuojančios valstietijos kūryba. Kaip ir kitur, daugialbės Lietuvos viduramžiškoje ir vėlesnių laikų raštijoje (iki Pil. Ruigio kalbinio traktato pasirodymo 1747 m.) vienalaikės folklorinės kultūros refleksijos beveik nėra arba ji nežymi. Mūsų pasirinkta interpretacijos kryptis leido pastebėti, jog net po kultūros elito atstovų aštuonioliktajame šimtmeityje inicijuoto sociokultūrinio lūžio, inspiravusio netikėtą atsigręžimą į liaudies poeziją, dar ilgai išliks buvusios socialinės atskirties požymių ir buvusio statiško požiūrio į jos kūrėjus prasitęsimų. Vienam iš jų galima priskirti tautosakos užrašymų ir skelbimo pradžioje išryškėjusią tendenciją įvardyti tik skelbėją (užrašantįjį), o pagrindinius veikėjus – dainas pateikusius asmenis ir toliau paliekant bevardžius, nors dabar jie ir traktuojami kaip tautos atstovai (ši situacija folkloristų bus pakoreguota kiek vėliau). Lyginant pradėtas skelbti dainas spausdintu žodžiu su jų būseną anuomet (XVIII–XIX a. pr.)

.....
 22 M. Biržiška, prieškarui tyręs paskelbtas L. Rėzos dainas, lyginęs jas su jo archyve likusiomis dainomis ir neradęs mūsų aptariamoms dainoms rankraščio, tik pažymėjo, jog Karaliaučiaus profesorius bus rėmėsis „gal kuriuo nežinomu Plyviškių klebono Zigprydžio Ostermejerio“ rinkiniu (RzD: 16).

dar gyvame dainų procese, darosi akivaizdi dainos tapatybės kaita. Ją liudija knyginio dainos varianto sustingdymas neturinčiu teisės keistis (įcementuotu) pavidalu, kai jis dėl to netenka savo turėtos gyvasties sakininėje kultūroje, o išspausdinta daina, kaip ir bet kuris rašto produktas, iš karto tampa praeities įvykiu. Perkelta iš sakininės terpės į rašto kultūros lauką, ji tam tikra prasme supanašėja su literatūros kūriniais: dainų vertė ilgai bus matuojama literatūrai skirtais įrankiais, nieko nestebins ir dainos poetinio teksto kaip eilėraščio skelbimas (be melodijos). O svarbiausia – raštu paskelbta ir pavieniui skaitoma daina nesugrąžinamai ištrina folklorinį ritualinio tipo kultūrai būdingą bendruomenės komunikavimą dainų *bendrosiomis vietomis*, kuriomis karta iš kartos buvo dalijamasi ikiraštinėje kultūroje ir kurios pagal tradicijos poreikį tolydžio būdavo atnaujinamos dainuojančiojo ir klausytojo dialogu. Tuo tarpu lygiagrečiai atsiradusi dainų spauda atveria visai kitokią nišą kitokiai komunikacijai. Pačiose spausdintos lietuvių dainuojamosios lietuvių tautosakos ištakose stebime jos skelbėjo individualiai įgyjamą teisę savo nuožiūra redaguoti liaudies kūrybą: per selektyvią atranką (nuo pasirinkimo ką skelbti ir ko atsisakyti iki ką ir kiek skelbiant verta at(su)kurti), atsižvelgiant visų pirma į dainų viešinimo tikslus bei pateikiant gyvenamajam laikui priimtinesnį jų vaizdą, atitinkantį bendruomenės lūkesčius. Gerai žinoma, jog pirmojo lietuvių liaudies dainyno sumanytojas L. Rėza, vedamas gražios preromantiškojo laiko idėjos (tautos dvasia glūdi liaudies poezijoje), irgi kėlė sau tikslą per dainas parodyti kilnų ir taurų senos kilties lietuvių tautos paveikslą. Jo dalis – darni šeima ir jos idealą atitinkantys šeimos narių santykiai – gyvai reflektuojami šiame dainyne. Mūsų siūloma dviejų dainų interpretacija siekta parodyti tuos atvejus, kai dar tik labai nežymiai pakoreguojami apeiginės paskirties motyvai, kol kas paliekant nuošalėje rimtesnius atvejus, kurie jau yra sulaukę nemažos kritikos.

ŠALTINIAI

- D – Darbo dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.
 JSD – *Lietuviškos svotbinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955.
 K – Karinių-istorinių dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.
 LLD V – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. V: *Vestuvinės dainos*, kn. 3: *Mergvakario ir jaunojo sutiktuvų dainos*, parengė B. Kazlauskienė, melodijas parengė Z. Puteikienė, Ž. Ramoškaitė, Vilnius: Vaga, 1989.
 LLDK – *Lietuvių liaudies dainų katalogas*, t. 2: *Vestuvinės dainos: jaunosios pusėje*, parengė Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1976.
 LTt 1 – *Lietuvių tautosaka*, t. 1: *Dainos*, medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
 PKD – *Klaipėdiškių dainos*, surinko Jons Pakalniškis, išleido A. Bruožis, Vilnius, 1908.
 Rzd – *Liudo Rėzos Dainos*, I dalis, M. Biržiškos spaudai parengta, pirmojo lietuviško dainyno III leidimas, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys, 1935.

- RD I, II – L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, kn. I, paruošė Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958; L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, kn. II, paruošė A. Jovaišas, Vilnius: Vaga, 1964.
- V – Vestuvinių dainų skyrius Lietuvių liaudies dainų kataloge.

LITERATŪRA

- Ališauskas Vytautas 2009. *Sakymas ir rašymas: kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Aidai.
- Anderson Benedict 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos.
- Antologija 2016. *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831: šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, 2 t., sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Apybraiža 1963. *Lietuvių tautosakos apybraiža*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Baumanas Ričardas 1998. „Atlikimas (Performance)“, *Tautosakos darbai*, t. IX (XVI), p. 198–203.
- Ben-Amos Dan 2002. „Konteksto kontekstas“, *Tautosakos darbai*, t. XVI (XXIII), p. 234–247.
- Biržiška Mykolas 1919. *Lietuvių dainų literatūros istorija*, Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė.
- Citavičiūtė Liucija 2017. „Iš Goethe’s ir Schillerio archyvo Weimare: dvi Johanno Wolfgango von Goethe’s recenzijos apie lietuvių dainų rinkinį *Dainos oder Lithauische Volkslieder* (1825)“, *Archivum Lithuanicum*, Nr. 19, p. 243–264.
- Daynes žemaycziu 1929. *Daynes žemaycziu*, surinktas yr iszdutas par Symona Stanewicze, Wylniuje, spaustuwiej’ B. Neumana.
- Darnton Robert 2002. *Didžiosios kačių skerdynės ir kiti Prancūzijos kultūros istorijos epizodai*, iš anglų kalbos vertė Osvaldas Aleksa, Vilnius: Baltos lankos.
- Dini Pietro Umberto 2000. *Baltų kalbos: lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Dumčius J., Kuzavinis K., Mironas R. 1986. *Elementa latina: vadovėlis respublikos aukšt. m-klų filol. spec. studentams*, Vilnius: Mokslas.
- Gurevičius Aronas 1989. *Viduramžių kultūros kategorijos*, iš rusų kalbos vertė Vanda Nekrašienė, Vilnius: Mintis.
- Jonynas Ambraziejus 1979. *Gaivinanti tautosakos srovė*, Vilnius: Vaga.
- Jonynas Ambraziejus 1984. *Lietuvių folkloristika (iki XIX a.)*, Vilnius: Vaga.
- Jonynas Ambraziejus 1989. *Liudvikas Rėza tautosakininkas*, (ser. *Kalba ir žmonės*), Vilnius: Mokslas.
- Jonynas Ambraziejus 1996. „Pilypo Ruigio dainos“, *Tautosakos darbai*, t. V (XII), p. 232–233.
- Jonutytė Jurga 2006. „Dėmesys sakykinei tradicijai kaip kūrybiškas tapatinimasis. Antano Juškos ir Jono Basanavičiaus veiklos motyvų apmąstymas“, *Literatūra*, Nr. 48 (6), p. 29–41.
- Jovaišas Albinas 1969. *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga.
- Jurginis Juozas 1978. *Lietuvos valstiečių istorija: nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo*, Vilnius: Mokslas.
- Le Goff Jacques 2003. *Viduramžių vaizduotė*, iš prancūzų kalbos vertė Diana Bučiūtė, Vilnius: Alma littera.
- Liugaitė-Černiauskienė Modesta 2018. „Baladės sakininėje ir rašytinėje tradicijoje: tyrinėjimų retrospektyva“, *Tautosakos darbai*, t. 55, p. 13–35.
- Lotman Jurij 2004. *Kultūros semiotika: straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos.
- Maciūnas Vincas 2003. „Liudas Rėza mūsų kultūros istorijoje“, in: Vincas Maciūnas. *Rinkiniai raštai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. XIV), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 159–175.

- Martinaitis Marcelijus 1992. *Papirusai iš mirusiųjų kapų: atgimimo ir vilties knyga, 1988–1992*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Mažiulis Vytautas 1986. „Pilypas Ruigys“, in: Pilypas Ruigys. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis... [et al.], Vilnius: Vaga, p. 5–18.
- McKean A. Thomas 2018. “Willie Mathieson and the Primary Audience for Traditional Song”, *Tautosakos darbai*, t. 55, p. 36–59.
- McLuhan Marshall 2003. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*, iš anglų kalbos vertė Daina Valentinavičienė, Vilnius: Baltos lankos.
- Nakienė Austė 2016. *Nuo tradicinės polifonijos iki polifoninės tradicijos: lietuvių muzikos kaita XX–XXI a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Niemi Aukusti Robert 1996. *Lituanistiniai raštai: lyginamieji dainų tyrinėjimai*, sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis, Vilnius: Džiugas.
- Pacevičius Arvydas 2001. „Skaitymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas... [et al.], Vilnius: Aidai, p. 753–762.
- Petrauskas Rimvydas 2001. „Viduramžiai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas... [et al.], Vilnius: Aidai, p. 753–762.
- Petrauskas Rimvydas 2012. „Laisvi valstiečiai, laisvi bajorai, laisvas valdovas: laisvės sąvoka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltiniuose XIV–XVI a. pradžioje“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis: mokslinių straipsnių rinkinys: skiriama profesorės Jūratės Kiaupienės 65-mečiui*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 65–86.
- Petrauskas Rimvydas 2017. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinys-Aidai.
- Poetika 1978. *Poetika ir literatūros estetika: nuo Aristotelio iki Hegelio*, sudarė ir įvadą parašė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga.
- Rėza Liudvikas 1958. *Lietuvių liaudies dainos*, kn. I, paruošė Juozas Jurginis ir Bronius Kmitas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Ricoeur Paul 2000. *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų kalbos vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos.
- Rowel S. Ch. 2001. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*, iš anglų kalbos vertė Osvaldas Aleksa, Vilnius: Baltos lankos.
- Ruigys Pilypas 1986. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis... [et al.], Vilnius: Vaga.
- Sauka Donatas 1970. *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius: Vaga.
- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*, 2-asis patais. ir papild. leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Speičytė Brigita 2016a. „Vėlyvosios Apšvietos literatūra Lietuvoje 1795–1831“, in: *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831: šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, t. 1, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 15–50.
- Speičytė Brigita 2016b. „Lietuvių folkloristikos pradmenys“, in: *Lietuvos literatūros antologija, 1795–1831: šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, t. 2, sudarytoja Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 272–292.
- Sruoga Balys 2003. *Raštai*, t. 9, kn. 1: *Tautosakos studijos, 1921–1947*, parengė Algis Samulionis, Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Stundžienė Bronė 2010. “Lithuanian Folk Song: Its Past and Present”, in: *From “Wunderhorn” to the Internet: Perspectives on Conceptions of “Folk Song” and the Editing of Traditional Songs, (Ballads and Songs – International Studies*, vol. 6), ed. by Eckhard John and Tobias Widmaier, Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, p. 272–282.

- Sverdiolas Arūnas 2009. „Pamokslai apie stabus. Paveikslas – ne stabas“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas: Fabijono Birkovskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus: pamokslas faksimilė, vertimas ir studija*, sudarė Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 54–106.
- Šidlauskas Marijus 2006. *Orfėjas mokėjo lietuviškai: literatūros studijos: straipsniai, recenzijos*, Vilnius: Homo liber.
- Tiškevičius Konstantinas 2013. *Neris ir jos krantai: hidrografiniu, istoriniu, archeologiniu ir etnografiniu požiūriu*, parengė Reda Griškaitė, iš lenkų kalbos vertė Irena Katilienė, 2-asis leidimas, Vilnius: Mintis.
- Ulčėnaitė Eugenija 2001. „Lotyniškoji literatūra“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas... [et al.], Vilnius: Aidai, p. 303–319.
- Ūsaitytė Jurgita 2015. „Dainų sąsiuvinis kaip asmeninės raštijos formatas“, *Tautosakos darbai*, t. L, p. 200–225.
- Ūsaitytė Jurgita 2018. „XIX a. antrosios pusės asmeniniai tekstų rinkiniai ir jų istorinis kontekstas“, *Tautosakos darbai*, t. 55, p. 107–133.
- Volungevičius Vytautas 2015. *Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai.
- Гуревич Яковлевич Арон 1981. *Проблемы средневековой народной культуры*, Москва: Искусство.
- Гуревич Яковлевич Арон 1990. *Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства*, Москва: Искусство.
- Зюмтор Поль 2003. *Опыт построения средневековой поэтики*, перевод с французского И. К. Стаф, Санкт-Петербург: Алетейя.
- Коккьяра Джузеппе 1960. *История фольклористики в Европе*, перевод с итальянского А. Венедиктова и М. Кирилловой, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Лотман Юрий Михайлович 2002. *Статьи по семиотике культуры и искусства*, Санкт-Петербург: Академический Проект.

Turning to the Beginning of the Lithuanian Folksong Publication

B R O N Ė S T U N D Ž I E N Ė

S u m m a r y

Keywords: writing, oral tradition, published folksongs, communicative changes, Liudvikas Rėza.

Against certain broader context of discussing the historical reflection of relationship between pre-literate culture and writing, the author of the article pays detailed attention to the unusual transformations in folksong development that are brought about by literacy. We usually rightfully consider literacy as an unmistakable indication of cultural progress. In this regard, subsequent recording and printing of folksongs that started in later periods of literacy also merit positive evaluation. Although both modes of fixation belong to the same period of Lithuanian cultural history, however, from the middle of the 18th century until the beginning of the 19th century, printed publications of folksongs acquired immense importance. Looking from a historical distance – the present times, the author of the article reconsiders and reinterprets the sociocultural surroundings of this new mode of folklore dissemination, taking into account what aims the first folklore publishers had and whether or not they managed to achieve them. Essentially, one particular aspect in the beginning of the written Lithuanian folksong

tradition is in the focus of attention – namely, how and why the state of folksong altered in the process of becoming a printed source. In the first chapter, following the historical revisions of medieval culture, the author of the article reconsiders the prehistory of folklore publication as the common European process. She takes into account the sociocultural aspects of this period: namely, creations of the “singing peasantry” – the part of the society belonging to the lower classes and engaged in agriculture, which was essentially banned from writing and ignored by the literate society. Like in the rest of Europe, in the medieval literature of the multilingual Grand Duchy of Lithuania and the Lithuanian-speaking Eastern Prussia (currently, the Lithuania Minor), contemporary reflection of folk culture was almost entirely absent or obscure until the middle of the 18th century. As noted in the second chapter, the situation of folk poetry started changing in the Lithuania Minor (the early center of the Lithuanian written culture) with Philip Ruhig publishing his linguistic treatise in 1745 and including (for research purposes) three Lithuanian folksongs. Shortly after, Gotthold Ephraim Lessing reprinted two of them in one of his “Literary Letters” (1759). Subsequently, another famous figure of the German pre-Romanticism and its ideologist Johann Gottfried von Herder included as many as eight Lithuanian folksongs translated into German into his international collection “The Voices of Peoples in Songs”. Thus, the history of Lithuanian folksong publication started with altering attitude towards the so-called “third estate”; this shift is currently regarded as a sociocultural turn inspired by pre-Romanticism and clearing the way for the poetic folk creativity allegedly harboring the “national spirit”. These ideas inspired the famous theologian and pedagogue Liudvikas Rėza (*Ludwig Rhesa*) to edit the first book of Lithuanian folksongs. This bilingual collection (in Lithuanian and German) saw publication in Königsberg in 1825. However, traces of the former social separation were persistent. As such, one could name the early tendency of folklore recording and publication: to indicate just the publisher (collector), leaving aside the main actors – the folk singers, although currently they stand out as representatives of the people. Folklorists would subsequently correct this situation. The author of the article goes on to discuss the losses suffered by the folk creativity under the new conditions of literacy. Comparison of the first printed folksongs with their mode of existence in the living folksong process of the 18th – beginning of the 19th century reveals clear changes in the folksong identity. The frozen printed variant loses its capacity to change, along with its former vitality granted by the oral culture; as any other product of the written culture, the printed folksong immediately becomes the past event. Besides, transition from the oral transmission to the area of written culture turns the song into some kind of literary work: therefore, the value of the songs would for a long time since be measured by literary means, and publishing of the songs as poems (leaving out the melodies) would become a common practice. The main thing is, nevertheless, that publication of folksongs in writing and their separate reading completely erase the typical folk communication of ritual culture by means of *common places* of folksongs – shared for many generations in the pre-literate culture. However, the emerging parallel folksong publication opens up entirely new mode of communication. Already at the very beginning of Lithuanian folksong publication, its publisher obviously acquired individual right to edit the folklore at discretion. Selection of materials for publication (including some changes and reconstructions made along the way) followed primarily the actual purposes of publication, which included presenting the folksong image that would be more readily acceptable to the contemporary readership and satisfy the community’s expectations. It is public knowledge that Rėza, the initiator of the first Lithuanian folksong book, following the nice inspiration of his pre-Romantic period (maintaining that national spirit lived in folklore) also aspired to use folksongs in order to reveal the noble and dignified picture of the ancient Lithuanian people. Part of this picture – harmonious family and correspondingly ideal relations between its members – received vivid attention in this collection. The article concludes with interpretation of a couple of folksongs discussing a case of early insignificant corrections of the motives reflecting the ritual purpose of folksongs. So far, the author leaves aside certain prominent tendencies of re-creation that already have received harsh criticism before.